

Слободан Г. Марковић¹

Екстремизам у српској политичкој традицији

Политички екстремизам је, у новијој српској политичкој историји, прошао кроз три раздобља која су била обежена различитим облицима прогона и различитом моћи државног апарата. У првом раздобљу које траје од Првог српског устанка до првог светског рата носилац екстремизма био је, по правилу владар. Србија је током деветнаестог века пролазила кроз низ ауторитарних поредака, и једино је у раздобљу од 1889. до 1893. прошла кроз искуство демократског поретка. Владари Србије показали су се као особе за деспотским склоностима које нису трпеле противљења својој вољи, а који су били спремни да се сурово обрачунају са сваким ко им је ограничавао власт. Под политичким екстремизмом, у овом чланку, подразумевам тежњу да се са политичким противницима обрачун врши средствима силе. У овом чланку нећу се бавити политичким екстремизмом током двају светских ратова јер би то захтевало посебну студију.

Екстремизам у Кнежевини и Краљевини Србији

Вођа Првог српског устанка, Ђорђе Петровић Карађорђе (1762-1817), дао је веома лош пример потоњим владарима Србије. Био је склон да за најмање преступе осуди кривце на смртну казну. У нападима јарости није имао мере, и као његове жртве пали су и његов отац Петар (Петроније, † око 1787) и његов брат Маринко. За Карађорђа се сматра да је у јарости убио преко 125 људи.²

Вођа Другог српског устанка, Милош Обреновић (1780-1860), био је мање склон широкој примени најтеже казне, али је био немилосрдан према свакоме за

¹ Аутор је научни сарадник Института за европске студије из Београда.

² Chedomille Mijatovich, "Karageorge", Encyclopedia Britannica, Eleventh Edition, London, 1911, on line edition,

<http://66.191.encyclopedia.org/K/KA/KARAGEORGE.htm>

кога је сматрао да угрожава његову власт. У поступку консолидације власти Милош је подстакао Марашли пашу да се Петар Молер и Карађорђевој војводи Радич Петровић удаве на Калемегдану 1816. Исте године Милош је наредио и убиство у црквеној јерархији. Једини Србин у јерархији био је епископ шабачки, Меле(н)тије Никшић (1780-1816) . Као човек близак Карађорђу он се није свидео Милошу, и он је чим је посумњао у њега наредио свом поузданику Марку Штитарцу да га задави, јуна 1816. Тако је завршио први српски епископ обновљене Србије, задављен од вође Другог српског устанка.

Наредне, 1817, године избила је буна кнеза Симе Марковића који је изручен турском паши који га је погубио, а кнез Милош се побринуо да буде убијен још један од вођа ове буне, Павле Цукић. У јулу исте године, Карађорђе је прешао у Србији с намером да дигне устанак, а Милош је послао момке који су организовали његово убиство.

Буна против Милоша избила је 1821. Када је угушена убијен је њен вођ Марко Тодоровић Абдула. Наредна буна против самовоље кнеза Милоша, Ђакова буна, избила је, јануара 1825. Ову буну Милош је у крви угушио. Чарапићева буна избила је 1826. године. Вође ове буне похватане су на Авали и поубијане, а писцима летака против кнеза Милоша П. Радосавкићу и Мих. Берисављевићу биле су одсечене руке и део језика. “Окрутност кнежевих органа и овом приликом је била ужасавајућа.”³ За разлику од Карађорђа који је убијао из јарости и психичке неуравнотежености Милош се у убиствима ограничио на политичке разлоге, првесходно на очување сопствене власти.

Убиство кнеза Михаила, 29. маја/10. јуна 1868. у Кошутњаку не спада у политички екстремизам, јер су политичке побуде биле у другом плану. Заверу су организовали банкротирани трговци и осуђеници, на челу са београдским адвокатом Павлом Радовановићем. Умешаност политичке опозиције никада није доказана, али

³ Владимир Стојанчевић, “Други српски устанак 1815. и прва владавина кнеза Милоша Обреновића (до 1830)”, у: *Историја српског народа*, књ. V-1, Српска књижевна задруга, Београд 1994, стр. 113.

је постојала атмосфера коју су створили либерални кругови да је кнез Михаило препрека за даљи развој Србије и њено територијално увећање.

Политички екстремизам као јасно уобличена појава јавља се тек 1880тих година. У Србији нису постајале политичке струје све до Светоандресјке скупштине, 1858, када се јасно испољила либерална политичка струја. Странке као политичке организација, са унутрашњим устројством, органима, одборима, програмом и независном финансијама појавиле су се у Србији тек 1881. Тада се образују три странке: радикали, напредњаци и либерали. Стварањем странака настају услови за политички екстремизам.

Напредњаци су током осамдесетих година уживали личну подршку владара. Када су дошли на власт, 1880, од њих се у народу очекивало много, али финансијска афера Бонту, и склоност да се влада користи неуставним средствима довели су до велике омразе према њима. Политичком екстремизму кумовао је владар Србије кнез/краљ Милан Обреновић који је настојао да држи на власти људе који су му били лично блиски независно од тога да ли су уживали подршку већине посланика у Скупштини. Тако је у раздобљу од 1880. до 1887. Милан Обреновић државо на власти пет влада, од које су четири биле чисто напредњачке, а једна састављене од краљу оданих људи.

До прве велике напетости између странке са највећом популарношћу – радикала, и владе која се састојала од краљевих пријатеља дошло је 1883, за владе Николе Христића. Ова влада имала је одмах да се суочи са побуном у Тимоку где је у октобру/новембру избила Тимочка буна коју су организовали радикали. По угушењу буне, у окрузима око Књажевца образован је преки суд који је осудио 819 побуњеника, а од тога 94 на смрт. Над 20 побуњеника је извршена смртна казна док су остали помиловани или побегли. Тимочка буна довела је до потпуног суспендовања парламентарног и страначког живота у Србији. Страначка штампа либерала и радикала је забрањена, а руководство радикала је похапшено у Београду

25. и 26. октобра/6. и 7. новембра, осим председника Николе Пашића који је побегао у иностранство.

Радикали су, после дугог чекања, напoкoн дошли на власт 1/13. јуна 1887, када је образована коалициона радикалско-либералска влада на челу са Јованом Ристићем. Незадовољство према напредњацима гoмилало се годинама и сада је нашло израз у такозваном “народном одисају.” Краљ је морао да узме напредњаке у заштиту јер је против њих током либералско-радикалске владе дошло до великог прогона. Вођа напредњака, Милутин Гарашанин прошао је још и најбоље, само са сломљеним прозором. Када су напредњаци побројали своје жртве, нашли су их 149 убијених током 1887, још толико злостављаних, чему треба додати и паљевине и разарања. Напредњаци су линчовани, премлаћивани коцем, а понегде и натицани на ражањ. У алексиначком округу напредњаци су бичевани и јахани као коњи, што је брзо постала “једна од најомиљенијих забава приликом хајке на напредњаке”⁴ Овај први велики прогон напредњака вршен је махом по унутрашњости, а у Београду није изазвао реакцију као прогон из 1889. Како примећује Живан Живановић “По примитивном схватању сеоскога света, многи је налазио за допуштено у оправдано, да се лично, сам или у друштву, јавним нападом или мучком паљевином, разрачуна са својим бившим кметом, послаником или попом, за ово или оно, или просто за то, што би они били напредњаци.”⁵

Напредњаци су наставили да броје своје мртве и у наредним годинама и када се збир жртава попео на скоро 400 објавили су поименични списак убијених. Из списка се види да су сеоски и општински службеници били на мети освете, али и да мањи део жртава може да се припише хајдучији, а не само политичком прогону. Међу убијенима било је и најмање 14 садашњих и бивших кметова, 18 садашњих и биших председника општина, 2 општинска пандура, 3 свештеника, 2

⁴ Сл. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, део II, БИГЗ, Београд 1990, Сабрана дела, књига 5, стр. 321; Поименичан списак убијених, напредњаци су објавили десет година касније: Бели Орао, илустровани календар за просту 1897 годину, стр. 51-53

⁵ Живан Живановић, *Политичка историја Србије*, књига друга: *Од прогласа независности Србије до абдикације краља Милана*, Геца Кон, Београд 1924, стр. 326.

бивша посланика и један актуелни народни посланик. Да је овај прогон био веома суров јасно је на основу објављених података да су у два случаја убијене целе породице укључујући и децу, као и да је међу жртвама било и бар дванаест жена и десеторо деце.

Табела која следи даје преглед убијених напредњака у десетогодишњем раздобљу од 1887. до 1896:

Година	Број мртвих
1887	149
1888	31
1889	57
1890	61
1891	15
1892	20
1893	23
1894	9
1895	13
1896	6
УКУПНО 1887-1896:	384⁶

Имајући у виду опсег прогона напредњака у наведеном раздобљу, десетлеће од 1887. до 1896. би могло да се назове десетлећем политичког прогона напредњака. Парадоксално је да су овом раздобљу политичког прогона сами напредњаци били повремено на власти. Парадоксално је да прво раздобље демократије у Србији од 1889. до 1893. пада усред “нардоног одисаја”.

⁶ Цео списак за 1887-1896. објављен је у: *Бели орао*, илустровани календар за просту 1897. годину, стр. 51-55.

Нови облик политичког екстремизма био је Мајски преврат у којем је узело учешћа око 120 официра и неколико политичара. На челу старијих завереника стајао је пуковник Александар Машин (1857-1910), а на челу млађих Драгутин Димитријевић Апис (1876-1917). У раним јутарњим часовима, 29. маја/11. јуна 1903, убијено је 16 људи у Београду. Међу њима су били краљ Александар и краљица Драга Обреновић, председник владе Димитрије Цинцар-Марковић (1849-1903), министар војни Милован С. Павловић, командант Дунавске дивизије, двојица крљичине браће, као и неколико завереника и гардиста. У Србији је дошла на власт нова династија Карађорђевића, а нови владар морао је у наредне три године да дели власт са војним завереницима.⁷ Мајски преврат представља први пример у новијој историји Србије у коме је део војске извршио државни удар.

Као последица Мајског преврата у Србији су се појавили официри завереници као моћан вануставни фактор. Они су држали знатну моћ у својим рукама до 1906. када су, под снажним притиском Британије, били присиљени да прихвате да се пензионише пет њихових најистакнутијих чланова. И после тога завереници су играли значајну улогу. Тако су успели да, на основу лажних навода, издејствују хапашење свог најагилнијег противника бишег генералштабног капетана Милана Новаковића, 25. августа/7. септембра 1907, а затим и да испослују да он буде убијен у затвору Управе вароши Београда, 16/29. септембра, заједно са жандармеријским официром Максимом Новаковићем.⁸ Убиство је изазвало велике демонстрације у Београду.⁹

У очима Европе света, Мајски преврат је оставио веома лошу слику о Србији. Она је изгледала као земља краљеубица, политичких екстремиста који су дошли на власт крвавим превратом. И пре догађаја из маја 1903. Србија је имала

⁷ Драгиша Васић, *Деветсто трећа (Мајски преврат). Прилози за историју Србије од 8. јула 1900. до 17. јануара 1907*, Београд 1925; Slobodan G. Markovich, *British Perceptions of Serbia and the Balkans, 1903-1906* (Paris: Dialogue, 2000), pp. 58-62.

⁸ Драгиша Васић, *Деветсто трећа*, стр. 171-196.

⁹ Васа Казимировић, *Црна рука, Личности и догађаји у Србији од преврата 1903. до Солунског процеса 1917. године*, Призма, Крагујевац 1997, стр. 221-228.

имиц земље атентатора. Познати викторијански новинар, Вилијам Томас Свед, написао је о Србији следеће редове, неколико года пред Мајски преврат: “То је њено природно стање. Мала краљевина која лежи између Аустрије и Русије, са ривласким династијама и незадовољеним амбицијама У Србији убиство се већ дуго сматра као један од природних и готово неопходних политичких метода.”¹⁰

Млађи завереници на челу са Аписом основали су, 1911, удружење *Уједињење или смрт*, тајно револуционарно друштво које је требало да се користи терористичким средствима у циљу уједињења свих Срба. Ово удружење било је познато у јавности као Црна рука. Димитријевић је, 1913, као пуковник постао шеф Обавештајног одељења Генералштаба. Димитријевић је био својеглав човек који је многе ствари радио на своју руку. Налазећи се на челу једне тајне организације и једне обавештајне службе Димитријевић је знао да се спрема терористичка акција босанских студената у Сарајеву. Да ли им је и сам дао подршку не може се поуздано утврдити.¹¹ По једној варијанти Апис је покушао да спречи атентат, али ни ове се не може сасвим поуздано доказати. Друга револуционарна организација Млада Босна извела је атентат на аустроугарског престолонаследника Фрању Фердинанда, 28. јуна 1914. Пре тога млади револуционари Срби и Хрвати извели су чак пет атентата на званичнике Монархије у радобљу 1910-1914. Иако је атентат био изворно дело српске револуционарне омладине из Босне, а о њему чланови српске владе нису ништа знали, посредна умешаност Димитријевића и двојице чланова Црне руке довела је до серије оптужби према држави Србији да је она изазвала рат, посебно у немачким и аустријским круговима између два дветска рата.

Политичко убиства владара нису, ни у ком случају, била ограничена на Србе. Владимир Дедијер даје списак главних политичких убистава у свету од 1792. до 1914. На њему се налази 89 имена. Само у раздобљу од 1893. до 1902. убијено је

¹⁰ W. T. Stead, ‘Character Sketch. Ex King Milan of Servia’, *The Review of Reviews*, vol. 20 (1899), p. 138.

¹¹ cf. Ситон-Ватсон, *Сарајево. Студија о узроцима светског рата*, Нова Европа, Загреб 1926, стр. 94-96.

15 истакнутих личности, а међу њима и пет председника и три крунисане главе. Између осталих убијени су и Карно (Marie-François-Sadie Carnot, 1837-1894), председник Француске, Кановас дел Кастиљо (Antonio Cánovas del Castillo, 1828-1897), премијер Шпаније, председници САД, Уругваја, Гватемале и Доминиканске Републике, пресијски шах, краљ Умберто (1844-1900) у Италији, и аустроугарска царица Јелисавета (†1898).¹² Упркос томе, Срби су после атентата у Сарајеву изгедали као диваљ народ склон убиству владара. Овај је стереотип посебно ширен у јавности Немачке и Аустро-Угарске.

Међуратно раздобље

У међуратној Југославији носиоци политичког екстремизма били су сепаратистички покрети и комунистичке групе: усташе, ВМРО и комунистичка терористичка организација Црвена правда. Црвена правда је настала у Загребу након забране Комунистичке партије Југославије. Она је поставила себи за циљ да индивидуалним терором ради на укидању Обзнане. У том циљу организовала је низ атентата. Арила 1921. покушан је неуспео атентат у Београду на Милорада Драшковића. Три месеца касније Алија Алијагић, активиста Црвене правде, убио је министра Драшковића у Делницама.¹³ После успелог атентата полиција Краљевине СХС појачала је притисак на активисте илегалне Комунистичке партије, и у тим прогонима ликвидирани су бројни чланови КПЈ.

Једно политичко убиство обележило је унутрашњу динамику прве Југославије. Етничке напетости између Срба и Хрвата пренеле су се и у парламент. Напетости између посланика Хрватске сељачке странке Стјепана Радића и посланика Радикалне странке достигле су врхунац почетком 1928. Крајем фебруара дошло је и до туча посланика. Врхунац напетости наступио је, 20. јуна, када је говорио посланик радикала Пуниша Рачић, из Васојевића. Њему је посланик ХСС-а, др Пернар добацио да је опалъкао беговска имања. На то, је Рачић извукао

¹² Vladimir Dedijer, *The Road to Sarajevo* (London: Macgibbon & Kee, 1967), pp. 449-451.

¹³ Rodoljub Čolaković, "Crvena pravda", *Enciklopedija Jugoslavije*, tom 2, Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb 1956, стр.501.

револвер и погодио пет посланика Хрватске сељачке странке. Ранио је посланике Ивана Пернара и Гранђу. Поред тога ранио је и Ђуру Бесаричека који је ускоро умро, Стјепана Радића и његовог брата Павала Радића који је умро у болници. Од компликација од ране Стејпан Радић умро је у Загребу 8. августа.¹⁴ Последица овог атантата била је даље ескалација међуетничких напности што је нагнало краља Александра да 6. јануара 1929. заведе диктатуру.

И сам краљ Александар пао је као жртва политичког екстремизма мотивисаног међунационалном мржњом. На почетку посете Француској краљ Александар је убијен у Марсеју, 9. октобра 1934, од стране хрватске усташке организације уз садејство бугарских терориста из ВМРО-а који су се борили за припајање вардарске Македоније Бугарској.

Црвени терор

Бројни злочини извршени током Другог светског рата имали су призив политичког екстремизма, али би захтевали посебну обраду. Овде ћемо се задржати на политичком екстремизму насталом после уласка комунистичких снага у Србију, када почиње раздобље цвеног терора. Овај терор имао је своје исходиште већ током постојања такозване Ужичке совјетске републике када је најпре на најсвирепији начин мучен, а затим убијен и Живојин Павловић, писац *Биланса совјетског термидора*, прве жестоке критике совјетског поретка међу Србима. У припремама, мучењу и убиству учествовало је цело руководство КПЈ.¹⁵

Талас црвеног терора обновио се у лето 1944. у Црној Гори и Србији, а затим је у пролеће 1945. дошао и до Хрватске и Словеније. Неутрални истраживачи процењују ове злочине на око 100,000 убијених,¹⁶ док антикомунистички аутори

¹⁴ Милан Марјановић, *Стјепан Радић*, Југо-исток, Београд 1937, стр. 172-178.

¹⁵ в. Слободан Гавриловић, *Живојин Павловић. Између догме и критике. Биографија*, Графокард, Београд 2001; Слободан Гавриловић, *Архивска грађа о Живојину Павловићу*, Историјски архив, Ужице 2001.

¹⁶ John R. Lampe, *Yugoslavia as History: Twice there was a country*, (Cambridge: CUP, 2000), pp. 227.

говоре о чак 300,000 жртава. За сада се чини да је нижа бројка поузданија. Од овог броја преко 10,000 је убијено само у Београду,¹⁷ на хиљаде по разним српским градовима, и око 30,000 људи у збегу, међу којима су само мањину чинили усташе убијено је у Блајбургу у Кочевском Рогу у мају 1945.

Ускоро по уласку комунистичких снага у Београд генерали Коча Поповић и Пеко Дапчевић су изјавили да правда „укључује освету“.¹⁸ Оваквим изјавама подстицан је „етос одмазде“, како је то приметио Иван Јанковић.¹⁹ Када је на насловној страни *Политике*, 27. новембра 1944, објављен списак од 105 особа које су стрељане одлуком Првог корпуса НОВЈ страх се још више раширио Београдом јер је постало изесно да су гласнине о хиљадама стрељаних неистомишљеника биле тачне. Три недеље раније књижевник Марко Ристић објавио је напис на насловној страни *Политике*. Он се zaloжио да се направе два инвентара: „инвентар моралне лепоте (несебичности, хероизма и свести), и инвентар страхоте и срамоте.“ О овом другом инвентару Ристић је приметио следеће: „На то нас обавезује и будућност и наша и наше деце. Јер неуклоњени издјаник је квасац будућег издајства, а некажњени злочинац подстрек за будућа злочинства. Нема, не може да буде слободе народа, ни јединства, ни мира ни среће, без потпуног, немилосрдног уништења издајничке реакције, без правде која, како су то рекли Коча Поповић и Пеко Дапчевић, ‘обухвата освету’, ‘укључује освету’, - без насилне смрти фашизма.“²⁰ Ристић је овим текстом само описао оно што се већ догађало у Београду – масовно стрељање припадника бивших режима које је однело према садашњим, још увек непотврђеним, проценама најмање десет хиљада живота.

Терор спровођен током 1944/1945. имао је четири нивоа:

1. најекстремнији облик била је физичка ликвидација од стране Озне.
2. други ниво представљала су јавна суђења на тзв. Судовима српке националне части.

¹⁷ Интервју мајора Озне, Милана Трешњића, часопису *Круг*, бр. 8 (1999), стр. 66.

¹⁸ *Политика*, 28. октобар 1944.

¹⁹ Ivan Janković, *Smrt u prisustvu vlasti. Smrtna kazna u Jugoslaviji i svetu*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд 1985, стр. 174.

²⁰ Марко Ристић, „Смрт фашизму – слобода народу!“, *Политика*, 5. новембар 1944, стр. 1.

3. трећи ниво чинили су цивилни и војни судови у којим је тужилац имао готово статус судије.
4. четврти ниво представља је плански створена атмосфера страха која је имала за циљ да све представнике грађанске класе преплаши на смрт и обесхрабри их да врше било какву политичку акцију. Део ове атмосфере чинило је и брисање “буржоаских елемената” из бирачког списка. За изборе за Уставотворну скупштину, новембра 1945, 253,108 бирача је избрисано из бирачких спискова.²¹

Током 1946-1947. када се војно-полицијски апарат Брозове власт, сада већ испуњен масовним убицама, борио за консолидацију власти убијено је више хиљада грађана од стране УДБ-е, док је више десетина хиљада ухапшено.²² Терор на селу присилио је 250.000 сеоских домаћинстава да уђу у задруге током 1949. До јуна 1950. преко 400,000 сеоских домаћинстава која су држала 28% обрадиве земље била су присиљена претњама смрћу да уђу у задруге.

Прогон је захватио и мађине, а посебно Немце, Турке, Италијане и Албанце. Према подацима Радне групе за документацију немачких исељеника о геноциду над немачком мањином у Југославији од 1944. до 1948. од октобра 1944. до јуна 1945. убијено је 9,500 Немаца. Од 12,000 депортованих у СССР у то време тамо је умрло 2000. Чак 170.000 Немаца од беба до старца смештено је у концентрационе логоре, а од њих је тамо од глади и несузбијаних епидемија страдало 51.000. Око 40.000 жртава документовано је именом и презименом у делу *Злочини над немачким становништвом у Југославији*.²³

Када су у питању Италијани у Далмацији и Истри, према њима је примењена политика етничког чишћења. Овом политиком протерано је око 250.000 Италијана у аксији која је трајала од 1945. до раних педесетих година.

²¹ Slobodan Markovic, “Communist ‘Liberation’ and New Order in Belgrade”, *The South Slav Journal*, vol. 24 No. 3-4 (Autumn-Winter 2003), pp..

²² John R. Lampe, *op. cit.*, p.

²³ *Геноцид над немачком мањином у Југославији 1944-1948*, Друштво за српско-немачку сарадњу, Београд 2004, стр. 5.

Рачунајући и жртве мањина Брозов терор однео је, дакле, у раздобљу од 1944. до раних педесетих. близу две стотине хиљада жртава које су физички ликвидирани. Ако се овоме дода и број протераних онда се приближавамо броју од једног милиона. Додамо ли и жртве колективизације на селу долазимо до збира од неколико милиона људи који су били предмет Брозовог терора. Комунистички терор у Југославији био је део глобалног терора који су комунисти спроводили широм света, у свим земљама у којима су дошли на власт. *Црна књига комунизма* представља анализу комунистичких злочина из пера групе угледних француских историчара. Она показује да је на светском нивоу број жртава комунистичког терора достигао скоро сто милиона људи током XX века, а од тога 65 милиона жртава у Кини, и 20 милиона жртава у СССР-у. Аутори су проценили број жртава у Источној Европи на један милион.²⁴

Нови талас прогона обухватио је неподобне чланове партије после сукоба Броз-Стаљин. Од почетка 1948. до краја 1951. из партије је искључено 19,52% чланова или у апсолутним бројкама 102.168. Од тога 55.663 су означени као као информбировци или коминформовци.²⁵ Међу ухапшенима било је 1,722 официра УДБ-е, и између 4 и 7 хиљада официра војске.²⁶ Званично је партија признала хапшење 16,000 људи, мада је стваран број свакако већи. Већ 1953. Александар Ранковић је признао да је готово половина од 36,000 формалних хапшења била неоправдана. Међутим, сматра да је број приведених и ухапшених био знатно већи од званичног. По једној процени само у Хрватској овај број је износио 22,000.²⁷

Колико је монструозан био злочин Брозовог режима види се по томе да он није презао од тога да користи предратне затворе, затворе Гестапоа, па чак и бивше усташке логоре да би у њих сместио политичке противнике. Затворени

²⁴ Stéphane Courtois *et al.*, *Crna knjiga komunizma*, Golden marketing, Загреб 1999, стр. 12.

²⁵ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslovenskom komunističkom pokretu*, Glubus, Загреб 1990, стр. 149.

²⁶ *Ibid.*, стр. 155, 157.

²⁷ John Lampe, *Yugoslavia as History. Twice there was a Country* (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2000), стр. 252-253.

информбировци, на пример, смештани су у Сремску Митровицу, логор ма Бањици и злогласну Главњачу, а ухапшени официри држани су у Јасеновцу.²⁸ Створен је и југословенски Гулаг – Голи Оток, јула 1949.

После састанка Броз-Хрушчов у Београду, маја 1955, дошло је до постепеног преласка тоталитарног поретка у ауторитарни. Режим југословенских комуниста више није био заснован на концентрационим логорима, али је задржан војно-полицијски апарат и разграната тајна полиција која је остала до краја главни стуб Брозове власти. Преко апарата СДБ-а²⁹ контролисано је становништво Југосавије. СДБ је деловао и у иностранству и стајао је иза бројних нераветљених убистава у круговима политичке емиграције, нарочито у позним шездесетим и седамдесетим годинама.³⁰

Мрежа СДБ-а мерила се у десетинама хиљада сарадника. Иван Бешлић, хрватски емигрант из БиХ, објавио је, 2003, књигу *Чувари Југославије* која се бави СДБ БиХ од 1970. до 1990. У овом раздобљу списак укључује 7000 сарадника и то само за БиХ. У тренутку распада земље број досијеа у СДБ-у достигао је монструозну цифру од једног милиона. Са таквом тајном службом било је могуће угушити било који опозициони покрет и продрети и у најмању опозициону групу.

Закључак

Током XIX века главни извор екстремизма у Србија био је борба између владара и опозиције за политичку моћ. До 1839. основа овог сукоба била је у хтењу владарâ да сачувају апсолутну власт и жељи политичких угледника да апсолутизам замене олигархијом. У овоме су политички угледници и успели за владавине тзв. “уставобранитеља”, који су на основу Устава из 1838. завели у Србији олигархију.

²⁸ Ivo Vanas, *op. Cit.*, стр. 232.

²⁹ Тајна војна полиција најпре је образована као Одрелење за заштиту народа - Озна и постојала је под тим именом од маја 1944. до 1946, када је преименована у Управу државне безбедности - Удбу. Од 1964. УДБА је преименована у Службу државне безбедности СДБ. Озна и Удба биле су до средине 1952. војне формације без икаквог законског надзора. Cf. *Popularna enciklopedija*, BIGZ, Београд 1976, стр. 1151.

³⁰ Радован Калабић, *Српска емиграција*, Београд Њујорк 1995, стр. 201-314.

На Светоандрејској скупштини, 1858, јавио се либералан покрет у Србији и почела је борба за демократију. Овај покрет победио је 1888/1889. када је усвојен веома либералан устав. Устав био је веома кратког века јер га је краљ Александар Обреновић суспендовао 1893. Поново је основа Овај покрет је поново победио после Мајског преврата када је донет Устав из 1903. Демократија је консолидована 1906, када су цивилне власти преузеле контролу над војском. Ово друго раздобље демократије у Србије трајало је све до Првог светског рата и аустро-немачке окупације.

У другом раздобљу, између двају светских ратова, извор политичког екстремизма постају међунационални односи, а посебно македонско и хрватско питање. После убиства браће Радић краљ Александар Карађорђевић је био принуђен да заведе диктатуру у Југославији (1929-1931) што је само накратко смирило страсти. На крају је и сам краљ пао као жртва политичког екстремизма када су га убили терористи из ВМРО-а и усташког покретка, 1934.

У трећем раздобљу од 1944. до 1990. извор политичког екстремизма у Југославији била је тоталитарна комунистичка идеологија. Сви који нису припадали овој идеологији, као и они који нису прихватили сванично тумачење ове идеологије нашли су се на мети политичког екстремизма.

У првом раздобљу напредњаци страдају и каду су на власти што показује ограничену моћ државног апарата. У другом раздобљу држава узвраћа на нападе терориста, али гину један министар и један владар. У трећем раздобљу држава прогони, а прогоњени то само могу да пасивно прате. Посебност овог раздобља је да је држава постала свемоћна. То је глобална појава. Са техничко-технолошким развојем расла је и моћ државног апарата и његова способност да брзо реагује што је достигло врхунац у тоталитарним порецима XX века – комунизму и фашизму.

Сва три раздобља показују да је политички екстремизам био веома заступљен у новијој историји Србије. У овом чланку обрађење је његов

најстрашнији облик физичка ликвидација. Ако би се узео мање страхан облик – репресија онда би тема овог чланка постала преширока јер не би било године у новијој историји Србије без примера политичке репресије власти према противницима.